

TEKNOLOJİ SANAT İLİŞKİSİ: GÜNÜMÜZDE TEKNOLOJİK SANATLARIN AMACI

Hakan UĞURLU¹

Özet

Bu araştırmanın sorunu, teknolojinin sanat ile olan ilişkisindeki etkenlerin belirlenmesi oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında teknoloji sanat ilişkisi iki bölümde sınırlanmıştır. Birincisi sanatçının eserini üretirken kullandığı teknoloji, ikinci olarak da teknolojinin sanatın yaratım sürecine olan etkisidir. Öncelikli olarak insanlık kadar eski olan sanat ve teknoloji kavramlarının tanımlanması gerekmektedir. Bu yüzden birinci bölümde sanat olgusunun ortaya çıkması ve kavram olarak gelişmesi incelenmiş ve sanatı oluşturan sanat eseri ve sanatçı kavramlarının ne gibi etkileşimlerde bulunarak sanatı ortaya çıkardığı araştırılmıştır. İkinci olarak da teknoloji kavramı üzerinde durularak teknoloji insan ilişkisi irdelenmiştir. Sanatçı yaşadığı her dönemde çağını sorgulamıştır. Günümüz sanatçısı için de durum böyledir. Çağın, teknoloji çağı olması insanlığı bir ölçüde teknolojinin esiri konumuna da getirdiği düşünülmektedir. Burada akla gelen soru günümüzde sanatçılar ürünlerini ortaya koyarken teknoloji tarafından esir mi alınmışlardır? Yoksa tepkisini gösterirken teknolojinin olanaklarını mı kullanmak zorundadır? Bu soruların yanıtları aranırken çağımız sanatının amaçları ortaya konmaya çalışılacak ve bunda teknolojinin etkisi ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Sanatçı, Zanaatkâr, Teknoloji

Abstract

Technology and Art: The Purpose of Contemporary Technological Arts

The primary focus of this study is to define the factors within the relationship between technology and art. In terms of the research context, the stated relationship has been stated within two chapters. The first one reflects the artist while using the technology; and the second one is the technology's contribution to production of art. Essential step is to describe the concepts of art and technology, which both carry long history through human life. In the first chapter, the beginnings and developments of art concept were analyzed; the unique relationship between the art work and its creator were also stated. Secondly, the relationship between human beings and technology was analyzed through reflection of technology. Artist questions the time period in all times. It is the same for today's artists. One might also suggest that the era of technology captured human beings as hostage. In this case, the question is if the artist are really under the influence of technology. On the other hand, were they using the possibilities of technology while producing their works as their responses? While providing answers to these questions, contemporary art's prime purposes will be reflected and effect of technology will also be analyzed.

Key Words: Art, Artist, Craftsman, Technology.

¹ Yrd. Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi

Günümüzde halen ilk insanın ne amaçla mağara duvarlarına gündelik yaşantısı olan av olayını resmettiği sorusuna cevap aramaktadır. Belki bunları estetik bir kaygıyla yapmış belki de sadece bir iletişim olarak topluluğa av olayını anlatabilmek için yapmıştır. Bununla birlikte aynı insan tekerleği de icat etmişlerdir. Bugün duvara yapılmış resim ilkel bir sanat ürünü sayılırken tekerlek insanlığa yardımcı olan bir keşif, bir araç olmaktan öteye gidememiştir.

Sanatın günümüze kadar gelişi incelendiğinde ortaya bir insanlık tarihi çıkacağı bir gerçektir. Çünkü bugün birçok bilgi geçmiş uygarlıkların ürettiği ve günümüze kadar gelen sanat eserlerine bakılarak elde edilmektedir. Bunun bir nedeni de sanatın insanın oluşturduğu diğer değerlerle de etkileşim içinde olmasıdır. Bunların başında din, ekonomi, siyaset, bilim ve teknoloji gelmektedir. Sanat, tarihin her döneminde bu olgularla etkileşim içinde olmuştur. Sanat ve teknoloji arasındaki ilişkiyi diğerleriyle olan ilişkisinden ayrı tutmak gerekir. Çünkü diğerleri tarihin her döneminde sanat üzerinde bir etki hatta çoğu zaman baskı unsuru olmuştur. Oysaki teknoloji sanatın yaratılmasındaki bir araç konumundadır. Tabii ki teknolojik gelişmeler sanatı etkilemişlerdir. Fakat bu etkileme sanatçının yaratım sürecine olmuştur. Her dönemde o çağın tekniği ile sanat eserleri üretilirken diğerleri sanatçının düşünsel dünyasına müdahale etmiştir.

Toplumlarda sanat kavramının oluşması insanlığın belirli bir gelişim göstermesinden sonra olmuştur. Bunun başlangıcı da el yetisini kullanabilmeye başlamasıdır. Bu da tekniğin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Böylece teknoloji kavramı sanat ile ayrılmaz bir ilişki oluşturmuştur.

Çağımız teknoloji çağı olarak adlandırılmaktadır. Bu yüzdendir ki sanat teknoloji ilişkisi hiçbir dönemde olmadığı kadar iç içedir. Yüzyılımızın başındaki teknolojik gelişmelerin sonucunda var olan sanatların dışında teknolojiyle var olan sanatlar ortaya çıkmıştır. Fotoğrafla başlayan bu sanatlar sinemayla devam etmiş ve günümüz de elektroniği içine alan elektronik görüntü sanatı ortaya çıkmıştır.

Sanat olgusunun Ortaya Çıkışı

Sanatın eksiksiz bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Bu tanım isteğe ve güdülen amaçlara bağlı olarak, her dönemde toplumlara göre değişebilmektedir. Bir başka deyişle, toplumların ve kişilerin sanat denilen olaydan beklentilerine göre tanım değişiklikler gösterebilmektedir. En basit tanım ve deyimle sanat; bir form meydana getirebilme yeteneği ve becerisidir. Sonsuz sayıda değişik ve değişen formlar üreten doğa karşısında insan, yetenek ve becerisi ile değer kazanabilmekte ve bir ölçüde de yaratıcı olabilmektedir. Doğa, sanatçı denilen kişiye tümüyle ya da alabildiği ölçüde kaynak olmakta, ışıkları, renkleri, sesleri, formları, ritim ve uyumu ile sanatçıyı etkileyebilmektedir (Kınay, 1993:1).

Sanat insanla birlikte var olmuş, belki de din kadar eski bir olgudur. Yazının bile bilinmediği çağlarda insanoğlu, çizgiler, şekiller ve renklerle kendini anlatma yolunu bulmuştur. Başlangıçtan beri, toplum adı verilen organizasyon içinde gelişen sanat kimi zaman yükselen değer olmuş gibi zaman da toplumlar için önemini yitirse de farklı gelişme boyutlarına erişen sanat, insan yaratıcılığının en önemli katmanını oluşturmuştur (Read, 1981:V).

Sanat üretmek bir toplum için onun var olma nedenlerinden biri olmuştur. Çünkü sanat eserleri daima kalıcı olmuşlardır. Tarih boyunca birçok devletler kurulup yok olmuşlardır. Bu toplumlardan geriye kalanlar her zaman o toplumun üretmiş olduğu sanat eserleri olmuştur. Bu yüzden sanatçılar, toplumda her zaman için gözetilen insanlar olmuşlardır. Sanat bir toplumda gelenekler gibi anonim bir şekilde ortaya çıkmamıştır. Çünkü sanat, nesnel bir kavramdır. Bir üretim sonucu meydana gelir. Gombrich (1992)'in de belirttiği gibi sanat sanatçılar tarafından üretilen bir gerçektir. Sanatın içinde yer alan bu üretim kavramı da beraberinde tüketim kavramını da taşımaktadır. Bu üretim ve tüketim ilişkisi arz ve talebi doğurmuştur. Bu da bir çeşit sanatın bir piyasasının oluşmasına yol açmıştır.

Sanat insanla birlikte var olmuştur. Yazının bile bilinmediği çağlarda insanoğlu, çizgiler, şekiller ve renklerle kendini anlatma yolunu bulmuştur. Başlangıçtan beri, toplum adı verilen organizasyon içinde gelişen sanat kimi zaman yükselen değer olmuş kimi zaman da toplumlar için önemini yitirse de farklı gelişme boyutlarına erişen sanat, insan yaratıcılığının en önemli katmanını oluşturmuştur (Read, 1981:V)

Sanat kavramı insanlık tarihi kadar eski olsa da bu kavramın oluşabilmesi için insanın belirli bir gelişim çizgisine ulaşması gerekmiştir. Öncelikli olarak insanın beş duyusunu keşfetmesi gerekmiştir. Çünkü sanat bir duyumsama eylemidir. Sanatı insanın çevresindeki gerçekleri duyularıyla algılayarak bir yorum getirme süreci olarak kabul edecek olursak duyularını geliştirmemiş bir insanın da sanat yapıtı üretmesini beklemek biraz hayalcilik olacaktır. Gehlen bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir: “Her türlü hareketin, özellikle ellerin hareketlerinin bütün duyularla ve özellikle gözle birlikte etkin olduğu bu süreçlerin sağladığı başarı, aslında dış dünyanın işlenmesi demektir, başka deyişle o dünya üzerinde egemenlik kurulmasıdır” (A. Gehlen 1950: 43'den, akt. Lucaks, 1978:154).

Ortaçağ'a kadar sanat zanaat kavramı içerisinde değerlendirilmiştir. Ortaçağ'da plastik sanatlar, ayrımsız olarak zanaatçılar tarafından uygulanan mekanik sanatların bir bölümünü oluşturmuştur. Tam anlamıyla el sanatı sayılan mesleklerle ürünleri estetik bir özellik taşıyan sanatlar ancak Rönesans döneminde İtalya'da birbirinden ayrı görülmeye başlanmıştır.

Sanat kavramı da insanlık gibi sürekli bir gelişme göstermiştir. Günümüze gelinceye kadar çeşitli akımlar sanat kavramı üzerinde etkili olmuş ve her dönemde bu nedenden ötürü farklı ürünler ortaya çıkmıştır. Bunun böyle olması da oldukça doğaldır. Çünkü sanat ortaya çıktığı çevreye öykünülerek yaratılmaktadır. Her çağda sanat kavramı o çağın karakteristiklerinden etkilenmiş ve bu sentezin sonucunda da yeni sanat kavramları, yeni dönemlerin anılmasına neden olmuştur.

Sanat Eseri

Bir nesnenin sanat eseri sayılabilmesi için belirli özellikleri olması gerekir. Bu özelliklerin en önemlisi onun özgün ve tek olmasıdır. Bir başka deyişle, daha önce başkası tarafından yapılmış bir ürünü taklit edilerek ortaya çıkarılan bir nesne güzel olsa da kişinin kendi duygularını ve düşüncelerini, yoğun düşünsel yaratıcılık sürecinden geçirmedığı için sanat yapıtı sayılmaz. Fabrikada seri olarak çok sayıda üretilen birbirinin eşi ürünler de sanat yapıtı değildir. O halde bir nesneye sanat eseri denilebilmesi için bazı şartların olması oldukça doğal görünmektedir.

Bir sanat eserini meydana getiren üç öğeden söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi biçim diğer ifade ile formdur. Biçim sanatsal ya da doğal bir eseri eser yapan özüdür. Eski çağlardan beri sanatçılar soyutlama ve üsluplaştırma uygulamalarıyla biçim üzerinde değişiklikler yapmışlar, fakat özü bir ölçüde korumuşlardır. İkinci olarak içerik gelmektedir. İçerik bir bakıma eserin konusunu oluşturmaktadır. Her sanat eseri bir şeyi tasvir eder. Bundan dolayı da sanat eserleri aynı zamanda kültür ve uygarlık tarihlerinin belgeleri olarak ortaya çıkmaktadır. Son şart olarak anlamlandırma gelmektedir. Sanat eseri hiçbir zaman kendi başına bir şey ifade edemez. Sanatçı çeşitli konuları kişisel anlayışına, teknik olanaklara, estetik ilkelere uyarak dile getirir. Böylece sanatsal etkilemeye ulaşır (Kınay, 1993:5).

Levi -Strauss'(1985:134)a göre de sanat yapıtı nesnenin eksiksiz bir yeniden üretimi değil, bir göstergesidir. Bu yüzden nesnenin ilk algılanışında göze çarpmayan bir şeyi anlatır ve bu da onun yapısını oluşturur. Çünkü Strauss'a göre sanat dilinin ayırt edici özelliği, gösterilenle gösterenin yapıları arasındaki çok derin benzeşimdir.

Sanatçı

“Sanat adı verilen bir şey yoktur aslında, yalnızca sanatçılar vardır; yani bir zamanlar renkli toprakla bir mağaranın duvarına becerebildiklerince bizon resimleri çiziktiren, bugün ise boya satın alıp reklam afişleri yapan ve yüzyıllardan beri daha birçok şeyler üreten insanlar.” Gombrich(1992:3)'in *Sanatın Öyküsü*'nde söylediği bu sözlerden de anlaşılacağı üzere toplumlarda önemli bir yere sahip olan sanatı, insanların üretmiş oldukları nesnelere oluşturmaktadır. En ilkel kavimlerden günümüzün gelişmiş toplumlarına kadar sanat objelerini üretenler hep ayrıcalıklı kişiler olmuşlardır. Bugün bu kişiler sanatçı olarak adlandırılmaktadırlar.

Sanatın başlangıçta zanaat kavramı içerisinde kabul edilmesi sanatı icra edeni de ister istemez zanaatçı çerçevesine sokmuştur. Fakat bu çerçeve sanatçı tanımına dar gelmektedir. Çünkü zanaatçının ürettiği nesne doğada var olan bir takım hammaddelerin tekniğin yardımıyla bir araya getirilmesinden ibarettir. Bu üretilen de yukarıda değinilen sanat eserinin tanımına uymamaktadır.

Sanatçı, eserini ortaya koyarken başlangıçta bireysel bir amaçtan yola çıkar. Çünkü sonuç olarak çevresini yorumlaması yine kendi duyularınca olmaktadır. Sanatçının bir eseri ortaya çıkarması belli ve sıralı bir süreç izlemektedir. Birinci aşama esinlenme olarak tanımlanabilir. Sanatçının bir ürün verebilmesi için ilk şarttır. Duyularınca hissettiklerini düş gücünün yardımıyla zihninde oluşturma sürecinde dış dünyadaki oluşumlar sanatçının zihninde simgesel anlamlara dönüşerek esinlenmelerde bulunacaktır. Burada sanatçının o andaki psikolojik durumu da yaratıcılığını etkileyecektir. Bu sürecin sonunda eserin nesnelleştirilmesi gerekmektedir. Bu da sanatçının üslubuyla meydana gelecektir (Lukacs,1994: 280).

Bu üslubun oluşmasında iki temel dayanak noktası vardır. Bunlardan birincisi tekniktir. Bu yazının ileriki bölümlerinde değinileceği gibi sanatçı teknoloji ilişkisiyle ilgilidir. Sanatçı kendi yorumunu sunabilmek için gerekli olan tekniği seçerek eserini nesnelleştirecektir. Üslubun oluşmasındaki diğer unsur ise, sanatçının kendi yaşam deneyimleridir. Burada belirtilmek istenen yaşam deneyimlerinin içine; etkisi altında olduğu akımlar, eğitimi, yaşadığı toplumsal olaylar gibi geniş bir yelpaze girmektedir.

Pazar için üretimde, sanat ürünü bir meta haline getirirken, bunu üreten kişi de meta üreticisi kabul edilebilir. Bu sanatçı da olsa böylelikle pazara hizmet etmektedir. Pazara hizmet veren sanatçılar belirli gruplarda toplanabilir: Aracısız pazara bağımlı olan ve bu yüzden ürünü pazara göre yönlendiren, ürününü doğrudan pazarlamayıp dağıtımı sağlayan bir aracıya veren. Böyle bir durumda da sanatçı ürününü dağıtımı sağlayanın isteklerine göre yaratmaya çalışır.

Başka bir yol da sanatçı ürününü sanat eserine para yatıran, satın alan ve bunu da kar elde etmek amacı ile yapan kişiye satar. Bu defa sanatçının ürünü kar amacı ile satın alacak olanın isteğine göre şekillenecektir.

Bu noktada dikkat çeken taraf pazara göre üretimini şekillendiren sanatçıda da değişiklikler olabileceğidir. Pazara göre ürün veren sanatçının ürününden ve piyasadan etkilenmesi olasıdır. Sanatçı burada bir karmaşa ile karşı karşıyadır. Çünkü eserine karşı bir sorumluluğu da vardır. Bu durumda özgür olarak, arzuladığını yaratmak isterken piyasayı, pazarı da düşünmek zorunda kalır.

Günümüzde de eskiden kalma hamilik ilişkileri devam etmektedir. Sanatçı siparişi gerçekleştirir ve karşılığını alır. Resimde, müzikte,

edebiyatta ve diğer sanat dallarında bu hamilik sistemi geçerliliğini korumaktadır. Ama sanatların kendilerine has özelliklerinden kaynaklanan farklılıklar piyasalarına da yansımaktadır.

Piyasa ve pazarla olan bu iç içerik giderek sanatta profesyonelliği ortaya çıkarmıştır. Bu durum karmaşık düzenleri meydana getirmiştir. Örneğin profesyonelliğin göstergelerinden telif hakkı, telif ücretidir.

Teknolojinin gelişimi ile sanat eseri de kolaylıkla çoğaltılabilir hale gelmiştir. Bu sanatçıların eserlerinin mülkiyeti konusunda sorun oluşturmuştur. Bir başka deyişle, teknoloji ile çoğaltılabilen bir ortamda, sanat eseri üreticisinden izinsiz olarak çoğaltılabilir. Örneğin bir edebiyat eseri sanatçının yayıncısının dışındaki yayıncılar tarafından yayımlanabilir. Bu gibi nedenlerden dolayı, telif hakkı kavramı geliştirilmiştir. Böylelikle, koşullar belirlenerek bir anlaşmaya varılır. Bunun kısaca ifadesi telif ücretidir.

Bütün piyasa aşamalarında sanatçı hep bir yaratıcı olarak algılanmıştır. Ama profesyonel olmuş bir sanatçı bir noktadan sonra artık talebe göre üretir olmuştur. Farklı örnekleriyle karşılaşılsa da üretici pazar için üretimi amaç edinmiştir. Bu da üreticiler arasında sanatkâr, zanaatkâr, sanatçı gibi bir ayırım yaratmıştır. Bu ayırımın altını çizen çizgi ise nesne üretiminin diğerinden farklılığını ortaya koyabilme çabasıdır. Kapitalizm yüzyıllardan beri gelişmekte ve piyasanın egemenliği artmaktadır. Bu giderek artan egemenlik kültürel üretimi etkisi altına almaktadır. Bir sanatkâr, zanaatkâr veya sanatçı arasındaki ayırım, kullanım nesnelere ve sanat nesnelere arasındaki ayırımı belirler. Williams'a göre; "modern toplumlar kültürel üretimin yeri konusundaki güçlüklerin kaynağının gerçekte piyasa ekonomisi olduğunu söylemek yanlış olmayacağı gibi, ayırım yapma çabalarının tanıklığına başvurarak, genel piyasa düzeninin bütün kültürel üretime pazar-meta tipi bir üretime dönüştürdüğünü söylemek de doğru olmayacaktır" (Williams, 1993:52).

Fakat kültürel üretim ilişkileri gelişen pazar koşullarına uyum, pazar koşulları içerisinde özümsemiştir. Ama istisnalarda mevcuttur. Bir başka deyişle, bu koşullar içinde özümsemeyenler de vardır. Ve bunların savunulma koşulu da "kendi içlerinde ve kendileri için" olmalarıdır. Sanat eserini üretimden ayrıcalıklı yapan şey "yaratıcı faaliyetler" konusundaki uzmanlaşmadır.

Pazar ilişkilerinin en son aşaması şirket profesyonelliğidir. Çağımızın getirilerinin kullanıma geçmesi kısaca medya şirketleşmeyi zorunlu kılmıştır. Oluşan bu şirketler birbirlerinin etkisi altında ve birbirleriyle etkileşim içindedir. Ama gün geçtikçe kapitalistleşen işletme sektörü içinde bazı yeni ilişkiler anlamlı ve büyük gelişmeler kaydetmektedir (Williams, 1993: 53).

Örgütlü üretimin maaşlı ve sözleşmeli çalışanları vardır. Sinema, radyo ve televizyon gibi kurumlar maaşlı profesyonellerle üretim yaparlar.

Kültürel üretim bu kurumlar veya şirketler tarafından üstlenilmiştir. Williams' a göre; “yeni medyaların büyük kültürel etkisi sayesinde ki, piyasanın bu son aşamasına özgü toplumsal ilişkiler, 20. yy sonlarına doğru hâkim, hatta tipik ilişki konumuna geçmişlerdir” (Williams,1993: 54).

Reklâmcılık şirketleşmiş pazar aşamasına özgü bir kültürel üretim biçimidir. Yine 20.yy teknik olanaklarından yararlanarak ve özel yollardan geçerek kültürel bir üretim biçimi olmuştur. Ajanslar ve örgütlü pazar tarafından yönlendirilip, kültürel üretim biçimine özgü kurumlar olmuşlardır.

Metalaşan Sanat

Yukarıdaki bölümlerde görüldüğü gibi sanat piyasa ilişkisi çok eski zamanlardan beri süre gelen bir oluşum olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde de bu ilişki çok çeşitlenmiş bir şekilde devam etmektedir. Fakat buradaki sorun bu ilişkide piyasa gün geçtikçe sanat üzerinde baskın bir duruma gelmesidir. Kısaca sanat giderek metalaşmaktadır.

Burada bir ikilem karşımıza çıkmaktadır. Sanat eseri, sanatçının kendisindeyken, meta olmayan bir ürün olarak durmaktadır. Sonunda bu ürün meta olacak ya da buna direnecektir. Genelde sanatçı metalaşma sürecinin dışında kalarak o ürünü üretme kaygısı taşımaktadır. Sanatçı ürettiğini kendisinde saklayarak piyasaya vermeyerek ki o zaman sanatın işlevinden birini belki de en önemlilerinden biri olan paylaşımı göz ardı edebilir. O zaman haliyle bu nesne sanat ürünü olmaktan çıkacaktır. Ya eserini piyasaya sürecek olur ise sanatçının dışındakiler eserin değerini piyasanın ihtiyacına göre belirleyeceklerdir.

20.yüzyıla kadar sanat üretimi talep üzerine olmamıştır. Sanatçı kendi iradesiyle sanatını üretmiştir. Bu dönemlerde sanat eseriyle ilişkileri olanlar ile sanat eseri arasında çok birebir, çok özgür ve samimi bir ilişki vardır. 20. yüzyıldan sonra bu ilişki kaybolmuştur. Seyreden, satın alan ve eser arasındaki bu ilişki kapitalist kurallara yenik düşmüştür.

Diğer yandan, sanat her toplumda korunmuştur. Önceleri dinin korumasındaki sanat daha sonraları aristokrasinin koruyuculuğunda olmuştur. Bunların baskısından kurtulan sanat 20. yüzyılda daha tehlikeli olan kapitalizmin himayesine girmiştir. Ve Böylelikle de sanata tamamen piyasa koşulları egemen olmuştur.

Metalaşma sinema ve tiyatro gibi gösteri sanatlarında en belirgin şekilde kendini göstermiştir. Kapitalist ekonomik sistemde tüketicinin üreticiden ayrı olduğu bir yapı söz konusudur, fakat insanın çalışmasıyla bir ticari mal üretilmesi sayesinde ortaya çıkan bir iş sırasında bir araya gelirler: Üretici-ticari mal-tüketici. Bu durum, 20. yüzyılın ortasına kadar batı sanatının baskın sistemlerinde yankılanmıştır. Aynı şekilde üretilen sanat eseri de yukarıdaki sistem doğrultusunda sanatçı ve halk ilişkisinde bir araya gelmiştir: Sanatçı-sanat eseri-halk. Önceleri tiyatro ve sonra sinemanın bulunmasıyla birlikte yine bu kapitalist sistem içerisinde yeni bir ilişki

ortaya çıkmıştır. Sanatçı-sinema/tiyatro-para ödeyen seyirciler. Sanat, insan, kültür arasında da derin bir bağ bulunmaktadır (Armes, 1996: 17).

Doğanın yaratmış olduğu değerlere karşı insanoğlunun ürettiği değerlere kültür denilmektedir. İnsanın ürettiği değerlerin başında da sanat gelmektedir. Sanat bir toplumun en önemli dinamiklerinden biridir. Bu yüzden de çeşitli dönemlerle, çeşitli şekillerde kontrol altında tutulmak istenmiştir. Fakat bunda başarılı olunamamıştır. Her zaman sanat dönemin koşullarında kendi benliğini yaşatacak bir yol bulmuştur.

Günümüzde ise durum biraz daha güç gibi gözükmektedir. Çünkü sorun sanatın içeriğinde değildir. Tamamen sanatın dışında bir olgu olarak belirmiştir. 20. yüzyılın belirgin özelliği olan materyalizm sanatı da içine almış ve onu bir meta ürünü olarak sunmuştur.

Durum böyle olsa bile karamsar olmaya gerek yoktur. Çünkü sanatçıların içinde her zaman bu pazar ve meta ilişkisinde rahatsızlık duyma isteği var olmaktadır. Zaten onu sanatçı kılan özelliklerden biri de budur. Sanat ve pazar ilişkisi yoğunlaştığı dönemlerde isyankâr sanatçılar her zaman için ortaya çıkıp yeni bir akım yaratarak tüm değerleri yıkmışlardır. Çünkü farklı olanı yapmak sanatının doğasında vardır ve bu her zaman toplumun beğenileriyle örtüşecek diye bir kural da yoktur.

Günümüzde, teknolojinin de kullanılmasıyla yeni sanat türleri ortaya çıkmıştır. Video art, pop art bunların uzantıları olan performans sanatları ve happeningler bunlara örnek teşkil edebilir. Tüm bunlar sanatın meta oluşuna karşı çıkan bir biçimde ortaya çıkan davranış ve durumlardır. Çünkü çağımızda sanat yeniden tanımlanmıştır. Sanatın zaman ve mekâna bağlı bir değer olması bu yeni akımlar ile sınırları en uç noktaya kadar zorlanmıştır. Böylelikle de bu ürünlere metalaştırabilmek için bir değerlendirme yapılabilmesi neredeyse imkânsızlaştırılmıştır.

Teknoloji Kavramı ve İnsan

İnsanoğlunun bugünkü teknolojiye ulaşması oldukça uzun bir zaman almıştır. Bu kavram incelemeye alındığında sanat gibi insanlığın başlangıcına gidilmesi gerekmektedir. Çünkü aslında teknoloji denilen şey insanın alet kullanabilme yetisinden başka bir şey değildir. İlk insanın bir taşı hayvan öldürmek için yerden almasıyla birlikte bu terminoloji de gelişmeye başlamıştır. Engels bu gelişmenin ana çizgilerini çok açık bir biçimde sergiler: İlk çakılın, uzun süre zarfında insan elinde bıçak olarak işlenerek zaman geçirdiğini ve bunun karşısında bildiğimiz tarihin önemsiz kaldığını ifade eder. Bunun önemli bir adım olduğunun altını çizerek, “el artık özgürlüğüne kavuşmuştur ve böylece giderek daha çok beceri kazanmıştır; bu becerilerle birlikte giderek artan kıvraklık da kuşaktan kuşağa geçmiştir. Bu açıdan bakıldığında el, çalışmanın yalnızca bir organı değil, aynı zamanda bir üründür” (Engels’den akt Lucaks,1978:153) yorumunu yapar. Bir başka deyişle el organı ilk teknolojik ürün olarak karşımıza çıkmaktadır.

Teknoloji gelişimini incelerken ikinci olarak karşımıza çıkan kavram çalışma kavramıdır. Bu kavramda insanın hayatını devam ettirmek için gerekenlerin oluşmasını sağlamak için yapılan eylemler olarak tanımlanabilir. Marx, *Kapital* (1966)'inde çalışmanın özü konusunda düşüncelerini örümcek benzetmesi ile yapar. Çalışmayı, yalnızca insana özgü kılan bir biçim içersinde sınıflandırır ve bir örümceğin bir dokumacınıninkini andıran işler yapabildiğini, arının ise peteklerin yapımı ile mimarları utandırabileceğini ifade eder. Ona göre; “en kötü mimarı en usta arıdan ayıran nokta, mimarın peteği balmumundan yapmaya girişmezken önce kafasında kurmasıdır” (akt. Lucaks, 1978:40). İnsanın yalnız doğal alanda biçim değişikliğine yol açmakla kalmadığını; doğal olan içersinde aynı zamanda amacını gerçekleştirdiğine dikkat çeker ve “bu amaç kendisinin bildiği, eylemin türünü ve biçimini bir yasa olarak saptayan ve iradesini ona bağımlı kılmak zorunda olduğu bir amaçtır” (akt. Lucaks, 1978:40) yorumunu yapar.

Aristoteles'in Techne (teknik) tanımı da Marx'ın değindiklerine benzer anlamlar taşır. Aristoteles'e göre teknik, bir kullanım değerinin yalnızca nasıl değil, aynı zamanda niçin üretildiğinin sorulduğu toplumsal ve etik bir bağlamda yer almaktadır (Bookchin, 1994: 340).

Günümüzde teknoloji kavramı daha dar bir çerçeveye sokularak, yalnızca yararlı bir nesneyi üretmek için gerekli olan hammaddenin, araçların, makinelerin ve ilgili aygıtların bir araya getirilmesi olarak tanımlanmaya çalışılmaktadır. Bu da Aristoteles'in Techne kavramı ile farklı bir anlamda kavranılmasına neden olmaktadır. Çünkü Techne'nin hedefi iyi yaşamak ya da sınırını aşmadan yaşamakla sınırlı değildir. Bir başka deyişle, Techne yalnızca hammaddeleri, araçları, makineleri ve ürünleri değil, aynı zamanda üreticiyi kapsar. Hiçbir zaman insan faktörünü göz ardı etmez.

Sonuç olarak, insan teknoloji ilişkisi ilk insandan günümüze kadar gelişimini sürdürerek gelmiştir. Kültür olarak nitelendirilen, insanın doğanın yarattığı değerlere karşı, ürettiği değerleri ki buna sanat da dâhildir, oluşturmada tarihin her sürecinde teknolojinin izlerini bulmak mümkündür.

Teknoloji Sanat İlişkisi Ve Teknolojinin Sanattaki Yaratım Sürecine Etkisi

Diğer bölümlerde teknoloji ve sanat kavramlarının açıklanmasıyla bu iki kavramın birbirinden ayrılamayacağı görülmüştür. Tekniğin gelişmesi, insanın duyularını kullanabilmesi yetisini kazanması ve bununla birlikte el gibi uzuvlarını kullanmaya başlamasıyla olmuştur. Aynı gelişmeler sanat kavramının da ortaya çıkması için geçerli konumdadır. Sanat tarihi açısından bakıldığında teknoloji - sanat ilişkisi bir dönem sanatçı - araç ilişkisi boyutunda kalmıştır. Bir başka deyişle sanatçı teknolojiyi, ürününü oluşturabilmek için gerekli her türlü araç kullanımı olarak görmüştür.

Kullanıma yönelik doğası ile Teknoloji, insanın bedensel üretim ilişkilerini mekanik üretim biçimlerine dönüştürerek çoğaltmaktadır. İnsan gücünü çok aşan bu mekanik üretim biçimleri, kullanım olanaklarını geniş bir yüzeye yayarak insanca yaşama koşullarını ve insansal ilişkileri çağında daha hızla geliştirmiştir. Teknik özellikler içeren estetik ilişkileri yanında, sanatsal uygulamalarda yararlı olacak çeşitli olanaklar da geliştirmektedir. Bu teknolojik olanaklardan, sanatla biçimsel yönden etkilenmekle birlikte, farklı üretim biçimleri olarak içeriksel alanda da karşılıklı etkileşim içindedir. İnsan bağlamında bu etkileşimler, devingen bir ortamda organik ilişkiler içinde gelişen bir olaydır ve hiçbir olay ve olguyu bu organik ilişkilerden soyutlanamayacağı gibi, teknoloji de sanattan soyutlanamaz. Her ikisi de organik ilişkiler içinde karşılıklı etkileşerek gelişen devingen üretim olgularıdır. Atilla Galatalı, “ Çağdaş Teknoloji ve Sanat Bağlamında Devingen Kaçış” (Galatalı, , 1988:87).

Rönesans ile birlikte ve daha sonra endüstri devriminin toplulukları etkisi altına almaya başlamasıyla sanat - teknoloji ilişkisinin de çerçevesi değişmeye başlamıştır. Her dönemde olduğu gibi, bu iki olguda Ortaçağ’ın karanlık ve gerici ortamından, coğrafi keşifler, Haçlı Seferleri ile Doğu’nun zenginliklerinin keşfi, bilimsel alandaki keşifler ile bir atılım yapmış ve bu da toplumsal düzende büyük değişikliklere neden olmuştur. Özellikle o zamana kadar toplumda büyük etkisi olan kilise eski gücünü yitirmiştir.

Bu değişiklikler sanatsal yaşamda da pek farklı olmamıştır. Ortaçağ’ın sanat anlayışında tanrı merkezli bir anlayış söz konusu iken rönesans ile birlikte insan merkezli bir anlayış ortaya konmuştur. Böylelikle sanatta insani değerleri yansıtırma kaygısı baskın duruma geçmiştir. İşte bu noktada sanattaki eski teknikler, bir başka deyişle bugüne kadar kullanılan teknikler yeterli olmamıştır. Bu yüzden de Ortaçağ sanatçısı yeni arayışlar içine girmiştir. Nitekim Leonardo Da Vinci, Michelangelo, Brunelleschi gibi sanatçılar aynı zamanda bilimle de uğraşmaktaydılar. Sanattaki bu yeni gelişim öncelikle resim sanatında biçimlenmeye başlamıştır. Rönesans’tan önceki tanrı merkezli sanat anlayışının resimde kullandığı perspektif anlayış Rönesans ve dolayısıyla insan merkezli sanat anlayışına ters düşmektedir. Çünkü Yeniçağ’da bakış insanın görüş açısidir ve bu bir noktadan bakış, optik görüntüyü zorlayan perspektife gereksinme duymuştur. Böylelikle doğa görüntüsü biçimlenerek, nesnelleşmiştir. Özetle Rönesans bu yenedünya görüşüne paralel olarak, bilimsel perspektifi ortaya koymuştur. Örneğin, tanrıyı yücelten Ortaçağ’ın dikey Gotik biçimi yerine, yatay biçim benimsenmiştir. Sonsuzluk yerine ölçü, çok parçalılık yerine sakin ve dünyevi yapı tarzı ortaya çıkmıştır. İşte bu çağda mimar, heykeltıraş Brunelleschi ilk kez bilimsel olarak tek bakış noktasına göre perspektif bilimini ortaya koymuştur (Turani,1992: 346).

Rönesans’ın bu yeni anlayışı bundan sonraki çağlarda sanatın bilimsel gelişmelerle yakın ilişkide bulunacağını ilk belirtilerini vermiştir.

Rönesans ile birlikte başlayan bu yeni oluşum 1700'lü yılların sonlarında, başlayan endüstri devrimi ile yepyeni bir boyut kazanmıştır. Bu nokta da teknolojinin sanatla olan ilişkisinde yeni açılımların oluşmasına neden olmuştur. Endüstri devriminden önce sanatçı bilimsel gelişmeleri, bir başka deyişle, bilimsel gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yeni teknolojileri sanatının oluşması için bir araç olarak kullanmaktaydı.

Sanat bireysel bir aktivite olarak görünse de sanatçı yaşadığı toplumdan etkilenmeden salt psikolojik duyumsamalarla sanat üretemez. Her dönemde sanatçının yaratım sürecinde etkili olan faktörler olmuştur. Ortaçağ sanatında tanrı merkezli anlayışın sonucunda sanatçı var olan bu anlayış çerçevesinde ürünler vermiştir. Fakat burada bir yanlış anlamaya engel olmak gerekir. Çünkü sanatçı her zaman yaşadığı toplumun önünde olmuştur. Bir başka deyişle Ortaçağ sanatında egemen olan tanrı merkezli düşünce tarzı bundan önce var olan sanatsal düşünceleri yıkarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Ortaçağ sanatında var olan değerler yine aynı toplumda yaşamakta olan sanatçılar tarafından yıkılarak insan merkezli düşünce akımı sanata hâkim olmuştur.

Endüstri devrimi ile birlikte toplumda var olan değerler bir kez daha değişmiştir. Kısaca Ortaçağ'ın tanrı merkezli düşünce sistemi yerini insan merkezli düşünce sistemine bırakmış ve endüstri devrimi ile birlikte bu düşünce sistemi de yerini, ekonomik üretimin merkez alındığı, değerlerin metalaştığı ve giderek bireyin yabancılaşmasına kadar devam eden bir sürecin başladığı yeni bir döneme bırakmıştır.

Sonuç olarak, bu bağlamda teknolojinin sanattaki yaratım sürecine etkisi açıktır. Sanatçı yaşadığı toplumun değerlerini sorgularken yine bu değerleri kullanması en doğal yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka deyişle, teknolojinin sanatçının yaratım sürecine etkisini sorgulamak Ortaçağ sanatçısının yaratım sürecine tanrı merkezli düşüncenin ne olduğunun sorulması ile aynı paraleldedir. O dönemde, Ortaçağda doğrudan etkisi olduğunu kabul ettiğimiz bu olgu, teknoloji için de geçerlidir. Çünkü yaşadığımız toplum, endüstri devriminden sonra teknoloji çağı olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden bu çağın sanatçısının yaratım sürecine teknolojinin etkisini tartışmanın gereği kalmamıştır. Bu bağlamda tartışılması gereken asıl nokta teknolojinin sanatçının yaratım sürecine etkisi değil, çağını sorgulayan sanatçının teknolojiyi kullanarak ne şekilde sanat ürettiğidir.

Teknoloji Çağında Üretilen Sanat Yapıtı

Geçen yüzyılın ikinci yarısında elektriğin yaygın kullanımı ve yeni teknolojik araç ve gereçlerin toplum yaşamına girmesi, varılan sanat dallarında yeniliklere yol açarken, bu çağa özgü yeni sanat dalları da meydana getirmiştir. Bu dallardan biri olan, plastik sanatlarda, keşfedilen yeni maddeler, sanatçının bu maddelere yönelmesine neden olmuştur. Basit bir örnek verecek olursak; Ortaçağ'da yaşayan bir heykeltıraş eserine tanrısal bir güç verebilmek için, onu taşa veya taş benzeri maddelerden üreterek

sağlamaya çalışmıştır. Oysaki günümüzün heykeltıraşı artık eserlerini silikon ve metal alaşımlardan yapabilmektedir. Fakat sanatçının bu maddeleri kullanmasının nedeni hiç bir zaman kolaylıkla işlenebilmesi olmamıştır. Bunun nedeni çağını yansıtabilmek kaygısı olarak değerlendirilmektedir.

Daha önce de değinildiği gibi, teknolojik gelişmeler yeni sanat dallarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kronolojik olarak bakıldığında bu sanatların başında fotoğraf sanatı görülmektedir. Sanatın amaçlarından bir tanesi gerçeği, var olanı, en iyi şekilde yansıtabilmek olmuştur. Zamanın yeni teknolojisi sayılan fotoğraf ile birlikte, sanat bu amacına ulaşmada bir aşama kaydetmiştir. Bir sonraki aşama sinemadır. Lumiere'in "Bir Trenin Gara Girişi" adlı filmi sinemanın ilk yapıtı olarak kabul edilmektedir. Bu filmde istasyonda gezinen insanlar ve kameraya dosdoğru gelen bir tren görülmektedir. Tren yaklaştıkça o günün seyircilerinin paniği daha da artmış hatta yerlerinden fırlayıp salonu terk edenler bile olmuştur. İşte film sanatı o anda doğmuştur. Söz konusu olan yalnızca teknik bir olay ya da görünür dünyayı yansıtmamanın yeni bir biçimi değildir. Orada estetiğin yeni bir ilkesi doğmaktadır (Tarkovski, 1992: 42).

Bu yeniden üretme yeteneğinin ilk etkisi, her seyircinin çok iyi bildiği bir olaydır: Bir film ya da tiyatro seyrederken görülen şeylerin gerçekten olduğuna inanılır. İşte sinemada gerçek etkisi denilen şey budur. İşte bu ilkeyle insan, sanat ve kültür tarihinde ilk kez, zamanı ilk elden dondurma ve zamanı istediği sıklıkta, aklına estikçe zamana geri dönme olanağına kavuşmuştur. Böylece insana, gerçek zamanın bir kalıbı verilmiş oldu. Artık görülmüş ve kaydedilmiş zaman uzun bir süre muhafaza edilebilecektir.

Olayın bir başka boyutu da kameranın içinde gerçekleşenlerdir. Orada olanlar, dar anlamında, ne yönetmene, ne kameraman, ne de kameraya ya da ham film üretenlere bağlıdır, orada olanlar yalnızca objektifin önündeki gerçeğin optik ve mekanik olarak yeniden üretilmesidir. Sinemanın kökeninde insanın müdahalesi olmadan gerçekleşen bir mekanizma vardır. Bu da, sinemada gerçeğin güçlü bir şekilde var olduğunun yeni bir kanıtıdır ve seyirciye de gerçek etkisi olarak yansımaktadır. Fakat insan gerçekten filmin oluşması sürecinde dışlansaydı, sinema ne bir sanat olabilirdi ne de filmleri değerlendirilmesinde temel alınan kavramların bir anlamı olurdu.

Bu aşamanın üçüncü basamağı olarak karşımıza elektronik görüntü sanatı çıkmaktadır. Elektronik görüntü sanatı bir bakıma sanatçıya yeni bir palet ve tuval imkânı sağlamıştır. Bu yeni sanat sanatçılar tarafından salt elektronik bir ekran üzerinde üretilen bir sanat eseri olarak kalmamış, mimari, heykel, tiyatro gibi diğer sanat dallarıyla ortaklaşa kullanılarak Pop-art, happening, body-art, enstalasyon gibi değişik tarzda sanat yapıtlarının ortaya çıkmasında kullanılmıştır.

Sonuç

Teknoloji, bilimin zorunlu ve kaçınılmaz bir uzantısı olmuştur. Geçen yüzyılın ikinci yarısında elektriğin yaygınlık kazanması ve yeni teknolojik araçların toplum yaşamına girmesi sanatsal yaratımlarda o zamana kadar denenmemiş medya ve teknoloji ürünlerinin kullanılmaya başlanması arasında, bir takım doğal geçişlerin söz konusu olması kaçınılmaz olmuştur. Leonardo gibi sanatçılardan bu yana, teknoloji ve bilim her zaman için sanatçının ilgi alanına girmiştir. Bu açıdan İzlenimcilik bilim çağının sanatı olarak algılanabilir. Fakat bilimin ve teknolojinin üretmiş olduğu gereçlerin sanata doğrudan malzeme olabilmesi için İzlenimcilikten sonra bir yarım asır geçmesi gerekmiştir.

Sanatçı her çağda yaşadığı toplumu kendi duyumsamalarının ışığı altında sorgulama çabası içinde olmuştur. Bunu yaparken yaşadığı çağda var olan teknikleri kullanmıştır. İlk çağlarda bitki köklerinden elde ettiği boyalarla mağara duvarlarına resimler çizmiş, yazının keşfiyle destanlarını önceleri taş tabletlere kazımış, matbaanın ve baskı tekniklerinin gelişmesi ile topluma anlatmak istediklerini kitaplara basmıştır. Kısaca çağının her türlü tekniğinden yararlanmışlardır.

Günümüz sanatçıları da aynı şekilde teknolojiyi kullanmaktadırlar. Teknolojinin onlara sağladığı yeni olanaklar sayesinde yaptıkları sanatlara yeni boyutlar kazandırmanın yanında yeni sanatları da ortaya çıkarmışlardır. Bununla birlikte günümüz sanatçısının kimilerince olumlu, kimilerince olumsuz olarak görülen teknoloji ile olan ilişkisinde başka bir boyut da söz konusudur. Çünkü artık çağdaş sanatçılar sadece sanat üretebilmek için teknoloji kullanma lüksüne sahip değildirlere. Bunun yanında teknoloji çağında yaşayan sanatçı, çağını da sorgulamalıdır, yani teknolojiyi sorgulamalıdır. Bunu yapmanın en kolay yolu da bu teknolojiyi kullanmaktır. Van Gogh'un "Ayçiçeği Tarlaları" çağının Naturalist yaklaşımını en iyi şekilde vermiştir. Fakat bugün bu anlayıştaki bir resim sanatının sanayi toplumunun değerlerini aynı hassasiyetle yansıtabileceği tartışma konusudur. Bu yüzden de günümüzde Nam June Paik gibi sanatçılar yaşadıkları çağı sorgulayabilmek için yeni oluşumlar içersine girmişlerdir ve yeni bir sanat anlayışı geliştirmişlerdir. Günümüz için de teknoloji kavramı insandan soyutlanamayacak bir duruma gelmiştir. Günümüz sanatçısının bu yüzden teknolojiden yararlanması yadsınamaz bir gerçektir. Bunun yanında çağını sorgulayabilmesi düşünsel boyutta teknolojik olarak düşünülmesinde yatmaktadır.

Diğer yandan, sanatın özünde doğaya öykünme yatmaktadır. Bunun nedeni insanın içindeki yaratma güdüsünden kaynaklanmaktadır. Sanat bir bakıma insanın bu yaratma isteğine cevap vermektedir. Bu yüzden sanatında doğayı, yaşadığı çevreyi en iyi şekilde yansıtmaya kaygısı duymuştur. Teknoloji bu kaygıyı hafifletmedeki en önemli faktör olmuştur. Bu yüzden günümüz teknolojisinin sanatla beraber düşünülmesinde garipsenecek bir şey

yoktur. Çünkü teknoloji gün geçtikçe insanın bu kaygısını en aza indirmektedir.

Kaynaklar

- *Akarlı, Engin D., Reşit Canbeyli, Zeynep Davran, Arda Denkel, Aptullah Kuran, Günay Kut, Jale Parla, İskender Savaşır. *Osmanlılar'da ve Avrupa'da Çağdaş Kültürün Oluşumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- *Armes, Roy. "Toplumsal Düzen", *Video Sanatı: Eleştirel Bir Bakış*, Der: Levend Kılıç, Çev: Hakan Uğurlu, İstanbul: Hil Yayınları, 1996.
- *Benjamin, Walter. "Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilebildiği Çağda Sanat Eseri", *Pasajlar*, Çev: Ahmet Cemal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1992.
- *Bookchin, Murray. *Özgürlüğün Ekolojisi*, Çev: Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.
- *Cahid, Kınay. *Sanat Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- *Galatalı, Atilla. "Çağdaş Teknoloji ve Sanat Bağlamında Devingen Kaçış" *Çağdaş Teknoloji ve Sanat*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, 1988.
- *Gombrich, E. H. *Sanatın Öyküsü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- *Levi-Strauss, Claude. *İrk ve Tarih*. İstanbul: Metis Yayınları, 1985.
- *_____. *Yaban Düşünce*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1994.
- *Lynton, Norbert. *Modern Sanatın Öyküsü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1991.
- *Lukacs, Georg. *Estetik*, Çev: Ahmet Cemal. İstanbul: Payel Yayınları.
- *Marx, Karl *Kapital : Ekonomi Politikasının Eleştirisi*. Çev: Mehmet Selik. Ankara : Sol Yayınları, 1966.
- *Read, Herbert. *Sanat ve Toplum*, Çev: Selçuk Mülayim. Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- *Salı Toplantıları 93-94. *Karşıdan Karşıya Geçerken: Sanat*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995
- *Tarkovski, Andrei. *Mühürlenmiş Zaman*. Çev: Füsün Ant. İstanbul: Afa, 1992.
- *Tansuğ, Sezer. *Resim Sanatının Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- *Turani, Adnan. *Dünya Sanat Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- *Williams, Raymond. *İkibin'e Doğru*, Çev: Esen Tarım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1989.
- *_____. *Kültür*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.